

ФЕТУЛАХ ГЈУЛЕН И ЦЕМАТ ХИЗМЕТ*

Када се говори о савременој Турској и о њеној веома занимљивој трансформацији у последње два деценије, немогуће је заобићи улогу религије. У нашој традицији нажалост није довољно изучена веза између религијске обнове и модернизације, која се веома често уочава у савременој историји. Доминација левих и просветитељских парадигми у образовању и даље супротставља религију и модернизацију, представљајући верске и религиозне елементе једино у форми нечега што може да буде кочница и препрека за модернизацију и развој друштава. Међутим бројни примери сведоче о погрешности ове тезе. Сетимо се да је Шкотска била позната као простор варвара и полудивљих људи пре него што је реформација захватила њене просторе. Током веома кратког периода, захваљујући масовном ширењу протестантизма, побољшано је образовање, администрација, морал и укупно економско стање у Шкотској током осамнаестог века. Због тога је Шкотска почетком деветнаестог века постала носилац економског, научног и технолошког напретка у Британији, земљи која је изнедрила водеће друштвене научнике, филозофе, изумитеље и предузетнике тог доба.

И сама Британија је доживела свој златни деветнаести век и страховити економски, политички и војни успон управо у време ширења методизма. Коначно позната Веберова теза која уз сва оспоравања и данас носи део истине, подсећа нас на улогу протестантизма у ширењу радне етике и успону савременог капитализма.¹ Зомбарт који је своју познату књигу написао као полемику са Вебером, кључни елемент за развој капитализма такође је пронашао у регилији, али јеврејској.²

* Чланак је настао као део пројекта 179014 Института за европске студије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Вебер, 1989.

² Sombart, 2001.

Постоје наравно и други примери којима се ова теза о вези религије и друштвене модернизације може доказивати. Прича о Гјулену и његовом покрету је један од најупечатљивијих новијих примера.

Име Фетулаха Гјулена није много познато у нашој стручној јавности. О њему код нас не постоје озбиљни стручни текстови, а ретки су чак и у публицистици.³ Његов утицај још увек није велики ни међу Муслиманима који живе на нашим просторима, мада њихова елита солидно познаје његов рад и учења. За њега су с разлогом до сада највише биле заинтересоване службе безбедности, што, као што ћемо видети, није редак случај и у другим земљама које са Турском имају интензивније односе. Амерички *ФБИ* и руски *ФСБ* су свакако најпознатије од организација које прате и истражују његов рад

Постоје многи аспекти погодни за изучавање кад је Гјулен у питању. Његова улога у подизању, јачању и модернизацији савремене Турске је огромна, али није лишена контроверзи. У овом тексту можемо да прикажемо неке основне елементе његовог живота и учења, да представимо разгранатост верског покрета, цемата,⁴ који су основали његови следбеници, и да укажемо на низ контроверзи које прате овај феномен и у Турској и ван ње. Тиме ћемо нашој јавности макар назначити ову тематику и надамо се заинтересовати друге истраживаче да детаљније изуче Гјулена, или преведу неку добру и обухватну монографију о њему.

*

Савремени познаваоци Турске сматрају да је Гјулен за данашњу Турску значајан колико и премијер Тајип Ердоган, ако не и више. Основни подаци кажу да је Фетулах Гјулен турски имам рођен 1941. године. Потиче такође из свештеничке породице. Прву проповед је одржао већ са четрнаест година. Радио је као имам до 1981. када је отишао у пензију. Након тога је почео да држи проповеди и предавања у сопственој режији. Посебно интензивна су његова предавања по најпопуларнијим цамијама у великим градовима Турске у периоду 1988-1991.

Његова верзија ислама је суфистичка и врло специфична. Себе не види као некаквог реформатора ислама већ као човека који следи класике. Хакан Јавуз описује такав склоп идеја као доста националистички, дакле обојен турским национализмом, али и доста етатистички, за разлику од класичног ислама и коначно обојен залагањем за тржишну економију.⁵ Овај помало чудан спој исламизма, турског национализма и протржишне економске филозофије резултат је реалних прилика у којима се Турска налазила и у којима се сам Гјулен развијао током педесетих и шездесетих година двадесетог века. Због тога

³ Нпр. Бисенић, 2009.

⁴ Турски израз *цемат* овде користим у најширем значењу, у смислу заједнице свих они којима су Гјуленове идеје и вредности блиске. У уском смислу речи цемат би овухватао само припаднике одређене верске заједнице који су на неки начин директно укључени у рад. Други круг обухвата пријатеље који помажу рад цемата и његове активности, а најшири круг симпатизере који само поштују Гјулена. Види Hansen, 2010.

⁵ http://religion.info/english/interviews/article_74.shtml

читав његов покрет описују као варијанту исламског калвинизма, односно муслиманског протестантизма.

Гјулен је објавио преко 60 књига, углавном састављених од његових предавања и проповеди. Сврставан је међу 100 најутицајнијих светских интелектуалаца. Данас је једно од најважнијих имена у читавом исламском свету. Од 1999. живи и ради у САД, а од 2008 је и власник зелене карте (гаранције су дали Грејем Фулер и још неколико бивших високих припадника *ЦИА*). Емигрирао је наводно због медицинског лечења, али суштина је била у отварању истрага након што је 1997. после војног удара склоњен исламистички премијер Неџметин Ербакан и забрањена његова *Рефах* партија. Гјулен се већ тада сматрао доста утицајним у ондашњем покушају реисламизације друштва и политике. Разлози његовог одласка постали су јасни када је 2000. оптужен у Турској на процесу који је вођен до 2008. за подривање секуларне државе, за контакте са *ЦИА* и сл. Процес се те године завршио одбацивањем свих оптужби.

Сматра се да су председник Гул, или шеф савета за високо образовање Зија Очан његови ученици. Негде се наилази и на податак да и сам Ербакан спада у његове следбенике, мада он свакако не потиче из тог цемата. У сваком случају њихови односи су од 2010. све затегнутији о чему ћемо рећи неколико речи на крају.

*

Гјулен је свој велики утицај остварио не само као имам, проповедник и писац, већ пре свега као инспиратор и неформални лидер *Хизмет* (служење) покрета који се назива и Гјулен покрет или Фетулахције.⁶ Не ради се, најпре о хијерархијски устројеној организацији, већ о децентрализованом систему који се координише око одређеног система вредности. Сам Гјулен је по правилу избегавао да се идентификује са покретом подржавајући рад појединих сегмената или организација и одбијајући да прихвати како постоји системска структура моћи око њега. С друге стране, критичари тврде управо супротно. Неки сматрају да се ради о изузетно хијерархијски устројеном покрету у коме у готово свим питањима одлучује сам Фетулах. Има оних који тврде да се бави и ситницама као што је одлучивање о називима школа, факултета, фирми, чак и давању имена деци следбеника покрета. О овој јасној хијерархији је било речи у чувеној забрањеној књизи Ахмета Шика *Имамова војска*. По њему хијерархија је следећа: на врху пирамиде се налази једно саветодавно тело од седам чланова а „први међу једнакима“ је Светски имам, тј. Фетулах Гјулен. Следе имами на географској основи (имам за Централну Азију, Источни Пацифик и сл.), имами држава (Француске, Британије итд), регионални имами (нпр. за област Мраморног мора, црноморску област итд), имами провинција, имами округа, имами општина, имамми макахала, кућни имами и на крају обични чланови.⁷

О овом покрету који егзистира скоро две деценије постоји велика фама, али и нека занимљива истраживања и сазнања која су јавно публикована. Ради

⁶ Погледати званичну страницу <http://hizmetmovement.com/>

⁷ На овај аспект ми је указао мр Милош Марковић коме захваљујем и за друге корисне примедбе.

се о аутентичној исламској структури веома модернизованој у погледу система организације, деловања и вршења утицаја, коју многи с правом виде као неку врсту исламског, или турског *Онус Деу*-а. Ово поређење проистиче из чињенице да је за разлику од многих исламских покрета овај потпуно отворен за коришћење свих савремених техничких, научних и чак економских инструмената моћи који могу да омогуће деловање у правцу заштите интереса државе, народа и вере. Тешко ће се нпр. у исламском свету наћи структура која у тој мери подржава неспутани економски развој, приватно предузетништво и тржишну економију, прилазећи свему томе као најбољем инструменту за алокацију и прибављање ресурса који могу да послуже за развој солидарности, породице, вере и других традиционалних вредности.

Захваљујући великом броју проповеди које је држао и које су крајем седамдесетих почеле и да се снимају и дистрибуирају преснимавањем преко аудио а затим и видео касета, Гјулен је стекао велики утицај и створио знатан круг следбеника. Већ поетком осамдесетих у многим селима и градовима кроз које је прошао фомирани су *sohbet* кругови за разговор на којима су се мање групе људи редовно сретале, разматрале Гјуленове идеје и почињале да осмишљавају друштвену акцију инспирисану његовим учењем. Почетком осамдесетих када се говорило о кризи образовања у Турској, ове мреже у којима је било и богатих људи и учитеља и других компетентних питања просвете, почели су да оснивају образовне институције као што су чувени студентски домови и религијски станови (*ışıkevi*), припремни курсеви за полагање пријемних испита на универзитетима, удружења наставника и просветних радника. Тада крећу са радом и прве издавачке куће и новине. Већ средином те деценије ова мрежа се етаблирала и проширила, а следбеници покрета почели су и да подижу школе и болнице у неким деловима Турске.

Оно што је ове институције одвајало од осталих био је висок квалитет рада. Управо то је допринело њиховом све већем престижу. Ученици из ових школа имали су далеко боље резултате на пријемним испитима за факултет од полазника регуларних државних школа. Такође, освајали су домаће и међународне награде у разним областима па су тако школе постале атрактивне и за родитеље секуларних убеђења.

Крај СССР и стварање нових самосталних држава на југу отворило је простор за рад Хизмета и ван граница Турске. Гјулен је већ крајем осамдесетих саветовао својим следбеницима да се припреме за период каде ће њихова помоћ бити потребна на тим просторима. Већ 1992. отворена је прва школа у Азејберџану а затим и у Казахстану. Тамо је затим отворено 28 школа, у Киргистану 12, а у Туркменистану 20. Затим се кренуло и на хришћанске па и на будистичке земље. Отваране су школе у Бугарској, Румунији, Украјини, Русији, али и на Филипинима, у Аустралији, Вијетнаму, Јужној Кореји или Јапану. Ова нова тржишта била су атрактивна и за ширење бизниса предузетника блиских Гјулену.

Хизмет је данас један конгломерат, мрежа идеја, организација, институција, који је попримио невероватне размере. Процене кажу да је на различите

начине у ову структуру глобално укључено око 10 милиона људи, а само у Турској близу 8 милиона (нпр у САД 20 000). Осим тога што је у питању велика маса следбеника, карактерише их и то што су то често богати или бар добростројећи људи који одвајају велике суме за помоћ другима а посебно младим људима.⁸ Процена укупног капитала који се врти око покрета је чак 25 милијарди долара.

Захваљујући сложенем систему међусобне самопомоћи унутар ове богато разгранате мреже у коме старији и богатији људи помажу школовање и развој млађих, отварајући им простор и преносећи систем вредности, али и систем организације, читава структура се стално ширила и у Турској и ван ње. Данас она обухвата скоро све сегменте друштва и политике, од науке до безбедносних питања. Овде ћемо моћи само кратко да представимо најистакнутије сегменте ове мреже.

Хизмет систем образовања обухвата преко 1000 школа које делују у 110 земаља,⁹ на 5 континената. Између осталог у Америци послује преко 120 школа које су на тај начин постављене и координисане. Од прошле године једна таква делује у Београду. Најпре је била само школа језика, а онда је *Бејза* осим школе језика отворила и модерно опремљену основну школу која делује на Бановом Брду.¹⁰

Да би цео систем функционисао непоходна је економска и финансијска основа. Пратећи модел који је Опус Деи унео у Ватикан и римокатоличку организацију, и Фетулахције су полако кренуле да освајају финансијске институције. Највећи успех свакако је *Bank Asja* која спада међу 400 највећих банака на свету са изварнедним перформансама и оценама садашњег рада и динамичног ширења. Она је настала када је 346 бизнисмена заједно уложило капитал и купило акције добијајући званичну дозволу да отвори финансијску институцију која ће деловати на бескаматним основама. Наиме, многи муслимани не желе да ставе свој новац у класичне банке које узимају камату јер се то сматра зеленаштвом. Ова врста финансијских кућа омогућила им је да свој новац улажу на другачијим основама које су више у складу са традиционалним учењем ислама које се залаже за солидарност и заједнички рад. Гјулен је подржао тај приступ и био на оснивању банке.

Како Роуз Ебо¹¹ примећује нема апсолутне подударности: банка помаже не само институције из Фетулах мреже већ и друге на бази компетитивности. Посао се проширио и на Западну Африку и друге азијске земље. Међу првима су увели интернет банкарство, а посебно је успешан систем кредитних картица за породице којима се стипендирају школарине ученика студената. Банка је привукла и велике међународне инвеститоре па се капитал данас процењује на

⁸ Пирородно намеће се поређење са понашњем тајкуна у Србији...

⁹ Подаци су непрецизни. Негде се помиње и преко 140 земаља, али у сваком случају број држава у којима Хизмет има своју мрежу школа прелази 100.

¹⁰ Видети прилог о њеном раду на адреси <http://www.youtube.com/watch?v=1u0UpaGEiQA>

¹¹ Њена студија је базични предлогак на основу кога реконструишем изглед Хизмет мреже, уз допуне из других извора. Види Ebaugh, 2009.

око 5 милијарди долара. Од недавно банка је покренула и своју осигуравајућу компанију.

Да би се дошло до утицаја осим образовања потребни су и медији. Гјуленов систем данас на различите начине обухвата велики број утицајних медија, укључујући и најчитанији турски лист *Заман*¹² и енглеску верзију *Tudej's Zaman*. Средином осамдесетих кад је покрет већ нарастао осетила се потреба да се нађе простор за јавно оглашавање и промовисање конзервативнијег система вредности. Идеја је била да се направи динамична, модерна и довољно објективна новина, која би промовисала толеранцију и која би се борила против алкохола и нагости који су почели да се шире у сфери адвертајзинга. Једна група бизнисмена блиских Хизмету уложила је новац и кренула са послом 1986. Сам Гјулен у томе није директно учествовао, али је више него симболички помагао тиме што је петком писао своју редовну колумну. Суштина је била да се систем вредности не намеће као директна пропаганда већ као став који ненападно провејава између иначе редовних, ажурних и доста објективно преношених вести. За колумнисте су позивани људи различитих погледа. Захваљујући томе *Заман* има више од 750 000 редовних претплатника и тираж који прелази два и по милиона продатих примерака. И *Заман* и енглеска верзија спадају у разна издања *Феза медија групе* која има и новинску агенцију, недељнике итд. Велики део новца стиже од претплатника, али такође и од оглашивача који се ту рекламирају због огромне публике коју *Заман* има. То му је омогућило и велики политички и друштвени утицај.

Део мреже је и једна од водећих турских телевизија, *Саманјолу (СТВ)*¹³. Још 1989, Гјулен се састао са двадесетак бизнисмена из Истанбула охрабрујући их да покушају да направе телевизију која би била породично оријентисана и балансирана у свом извештавању о актуелним догађајима, избегавајући насиље и програме са експлицитно еротским садржајем. Припреме су трајале неколико година да би 13. јануара 1993. СТВ почела са радом. Првих пет година пројекат није био финансијски исплатив већ су локални пословни људи морали да га помажу. Међутим у том периоду СТВ је јачала свој утицај и постепено ширила и публику. Крајем деведесетих је почела и да привлачи све већи део маркетиншког колача и од 2004. постала је потпуно самоодржива, доносећи све већи профит упркос својој некомерцијалној оријентацији.

Телевизија је уз друге делове Хизмет система постепено изградила бројну публику која тражи такав програм па су наметнули нови систем вредности који оглашивачи морају да прате. И до данас СТВ се од осталих разликује претежно по породичној оријентацији својих програма. Нпр. имају најгледанију телевизијску емисију посвећену кувању. Чак је и ријалити програм који је код нас симбол безумља и просташтва на овој телевизији искоришћен за изанредну хуманитарну акцију. Након снажног земљотреса 1999. који је погодио околину Истанбула телевизија је покренула ријалити програм који је пратио како једна богата породица помаже сиромашној да обнови кућу и свој пређашњи живот.

¹² Званична страница <http://www.zaman.com.tr/haber>

¹³ <http://www.samanyolu.tv/>

Програм је назван „Има ли кога?“ (Kimse Yok Mu?) по речима које је изговорила једна девојчица док су је вадили из рушевина. Као резултат емитовања мноштво малих и великих донатора се јавило станици да да своје прилоге за помоћ жртвама земљотреса. Био је то почетни подстицај за формирање данас већ разгранате организације за помоћ која је име добила по поменутом ријалистију. Узима се да је 2004 година када је цео посао формализован и подигнут на озбиљан организациони ниво.

Као што се види Хизмет је плански и стрпљиво освајао сегмент по сегмент друштвеног и институционалног простора ширећи своју мрежу и правећи систем изграђен на свом корпусу идеја и вредности, постајући не само један од највећих џемата у Турској, већ је систематски освајао институције система. Отуд се чини да нису далеко од истине његови критичари који их оптужују да имају велики план комплетног овладавања свим најважнијим сегментима турског друштва, медијске сфере, али и политичког система. Погледајмо још неке од тих успешних примера рада.

У јуну 1994. Гјулен се састао са једном групом писаца и новинара предлажући да институционализују форум на коме би људи различитих оријентација могли да воде дијалоге и полемике о горућим питањима око којих су Турци били веома подељени. Тако је исте године настала *Фондација за новинаре и писце*¹⁴ која је покренула серију разговора на основу такозване Абант платформе. Гјулен је прихватио да током првих десет година буде почасни председник фондације. Фондација у оквиру свог деловања има и издавачку кућу која највеће приходе остварује од продаје Гјуленових књига. Објављују такође и музичке дискове, од којих су неки резултат хуманитарних пројеката, када се средства од продаје донирају у хуманитарне и социјалне сврхе. Крајем прошле деценије још увек нису имали свој простор већ су га изнајмљивали. Фондација по правилу делује непрофитно и са губитком, али има велики друштвени утицај окупљајући интелектуалну елиту и дајући покрету интелектуалне и духовне смернице за рад. Такође даје друштвени легитимитет инсистирањем на дијалогу и на отворености за различите визије и ставове.

Већ смо видели у којој мери је образовање важно подручје рада фетулахџија. Но осим основног и средњег у фокусу је такође и високо образовање. На универзитетима се ипак ствара, селекује и усмерава елита једног друштва. Хизмет има у својој мрежи у Турској осам универзитета, укључујући и веома престижни Фатих¹⁵ који делује у Истанбулу. Постоји низ универзитета ван Турске који се повезују са покретом: три у Америци, два у Албанији и по један у Босни, Румунији, Македонији, Црној Гори¹⁶ и на Кипру.

¹⁴ <http://www.gyv.org.tr/>

¹⁵ <http://www.fatih.edu.tr/?language=EN>

¹⁶ Занимљиво је да се као део мреже на разним истраживачким форумима помиње и чувени Ђукановићев и Вукотићев *Универзитет Медитран* из Подгорице. Међу институцијама са којима постоји билатерална сарадња овог универзитета налази се неколико њих које заиста јесу део Гјуленове мреже. Ово треба повезати са све већим уласком Турске у економски и политички живот Црне Горе. О томе је недавно писао Саша Гајић, „Црна Гора у неоосманској стратегији“,

Фатих је настао када су 1994 две групе бизнисмена повезаних са Гјуленом уложили своја средства у фондацију која је званично добила дозволу за отварање универзитета. Један од њих је донирао земљиште које је тада вредело 5 а данас се процењује на чак 100 милиона долара. И све остале потребе су задовољене прикупљањем новца од људи углавном блиских Гјуленовом покрету. Он се не бави универзитетом на дневној основи, али га по правилу консултују код стратешких одлука. Процењује се да је око половине студената универзитета повезано и на друге начине са Фетулах заједницом или су симпатизери. На универзитету су предавања на турском и енглеском језику. Студира највећи број странаца у Турској (из преко 100 земаља).

Фатих се одликује и већим бројем студенткиња него што је уобичајено на турским универзитетима. Ово је повезано са чињеницом да се одредбе закона о забрани употребе алкохола стриктно спроводе у кампусима тако да родитељи женске деце преферирају њихово студирање баш на овом универзитету.

Хизмет је основао и покренуо такође и десетак великих болница у Турској као што су Сема у Истанбулу и Бахар у Бурси. Настале су на основу успешно испробаног модела примењеног на образовни систем. Сему је покренуло пет пословних људи који су се саветовали са Фетулахом, а затим уложили свој новац, а и данас су присутни у саветодавном борду. Оно што карактерише ове болнице је могућност да се добију медицинске услуге које државни фондови не покривају. Постоји занимљив неформални механизам који спаја сиромашне пацијенте и често анонимне донаторе који покривају потребну разлику. Око 80% запослених у болници су доктори и особље које припада Гјуленовој заједници. Врло је занимљива и њихова пракса да посебно помажу заштиту здравља учитеља који раде у Гјуленовим школама. Сматра се да је посао учитеља и наставника важан и захтеван а недовољно плаћен па Сема за њих има посебне тарифе лечења које и до 80% оборе цену потребне услуге.

Ова пракса говори како се посебни системи умрежавају и како долази до трансфера средстава и услуга као и до јачања међусобних веза и лојалности између чланова Хизмета. И пример клинике у Бурси говори о томе. Она је почела са радом 1998. тако што се уселила у зграду у којој је већ радила Гјулен школа. Како се болница етаблирала и проширила, школа се иселила да би омогућила клиници да преузме свих осам спратова зграде, а они су нашли нове просторије.

Обе клинике практикују да повремено шаљу своје докторе у сиромашнија места на југоистоку земље како би бесплатно обављали прегледе пацијената и затим организовали операције за оне којима то буде потребно. Ове болнице истичу да у свом раду обнављају изворну докторску етику бриге за своје пацијенте која је водећи мотив за разлику од других приватних клиника где је профит изнад свега.

Доктори из ових клиника одвајају приближно трећину годишњих прихода за потребе стипендирања средњошколаца или студената. Многи од њих су такву помоћ и сами примали док су студирали и сматрају да је нормално да наставе и прошире постављени систем.

Управо овај последњи систем рада читавог покрета сматра се аутентичним и контроверзним доприносом Гјулена методици друштвене организације и репродукције друштвених покрета. Образовање је у центру Гјуленових интересовања. С једне стране он то сматра важним циљем унапређења сваке особе и важним инструментом за извлачење из сиромаштва и сваковрсне самоограничености човека. С друге стране образовање је за покрет кључни механизам ширења утицаја, регрутације нових припадника, умрежавања, па и јачања друштвене и политичке моћи. Хизмет је тако направио сада већ веома разгранат систем студентских домова и станова у којима живе студенти спонзорисани и надгледани од стране припадника покрета. Ову праксу је покренуо сам Фетулах још седамдесетих година тако што је изнајмљивао станове или читаве спратове зграда за студенте које је сам надгледао и са којима је радио. Данас је то пракса која се раширила по свим већим градовима Турске, али и у другим земљама. Локални бизнисмени, припадници покрета издвајају средства за финансирање рада оваквих домова или просто плаћају кирију за станове. У једном стану на пример живи петоро студената од којих је један старији нека врста вође који је задужен за ред и за праћење напретка осталих на свим пољима. Он одржава везу са локалним круговима, стара се о финансирању и даје извештаје о развоју осталих станара. То је кључ изванредно поузданог праћења и селекције будућих чланова којима се даље помаже да нађу посао, да уђу у државне институције итд.

Ова пракса је међутим постала предмет контровези и критика Гјуленових противника. Они сматрају да су средњошколци и студенти који долазе пре свега из сиромашних руралних крајева жртве овог перфидног система који им даје могућност да студирају, али их истовремено везује за себе мрежама из којих се никад више неће моћи избавити. Они тврде да се веома млади људи уцењују и пропагандно обрађују да постану део Хизмета.

Често је први корак у том правцу учешће на курсевима за припрему полагања пријемних испита на факултете. Наставници из Гјуленове мреже сваке године организују такве курсеве помажући средњошколцима да се што боље припреме за пријемне испите. Сада су то већ изграђени системи који се регуларно плаћају, али за сиромашнију децу и ту постоје попусти. По правилу 75-80% деце која прођу ове курсеве постиже добре резултате и уписује се на факултет. Многи од будућих чланова Хизмета свој први сусрет са организацијом имали су преко ових курсева или преко живота у домовима и становима Фетулахове мреже.

Видели смо да је хуманитарна димензија увек један од циљева или средстава рада Хизмета. Но постоји и посебан систем добротворних институција и фондација које је покрет организовао. Најпознатија је већ помињана фондација *Kimse Yok Mu?* или *Има ли кога?* Она се од остатка мреже издваја својом цен-

трализацијом и хијерархијским системом организације. Имали су бројне акције и широм света донирајући значајне суме новца. Крајем прошле деценије започет је пројекат обнове читавог града у Дарфуру тежак око 50 милиона долара. Током 2007. сакупљена је и подељена храна за два милиона људи у једанаест различитих држава. Фондација је изградила и десетине школа, обезбеђује додатне часове за преко 20 000 ученика и студената које образују њени волонтери и коначно обезбеђује здравствене прегледе за људе у руралним подручјима који немају довољно развијену мрежу здравствених центара.

На крају овог кратког представљања формалних огранака мреже поменимо и ТУСКОН – Турску конфедерацију бизнисмена и индустријалаца.¹⁷ Ова организација је покренута 2005. и окупља преко 100 000 пословних људи из Турске. Има представништва у Вашингтону, Москви, Бриселу и Пекингу. Позната је по својим вишедневним скуповима који се називају *Трговински мостови између Турске и света* где се скуп по више хиљада привредника. Само на једном од таквих мостова потписани су уговори вредни преко 4 милијарде долара. ТУСКОН је почео да се интересује и за Србију па су његови чланови покренули организацију која се назива *СИТА – Српска међународна трговинска асоцијација*¹⁸, која би требало да споји српске и турске привреднике и да отвори улаз турском капиталу у Србију.

Најважнија појединачна компанија повезана за Хизметом је свакако *Кајнак холдинг* који постоји од 1983. Данас укључе петнаест компанија које се између осталог баве грађевинам, некретностима, информационим технологијама и производњом хране. У оквиру групе делује и Кајнак паблишинг који носи 28 издавачких брендова.

*

Након представљања мреже Гјуленовог џемата, изложићемо систем вредности и идеја око којих је читава империја изграђена. Наравно и овде ћемо издвојити само оне најважније аспекте преко којих је Фетулах постао познат и захваљујући којима се овај занимљив спој неколико разнородних елемената показао тако успешним.

Оно што је Гјуленов покрет учинило занимљивим посебно за западну заједницу јесте начин на који он представља и излаже ислам. Он је први имам који је након Једанаестог септембра јавно осудио нападе и затим у *Вашингтон Посту* закупио читаву страницу на којој је поновио осуду и изнео тврдњу да је тероризам у супротности са исламом. Ово је посебно значајно постало после 2000. када су САД ушле у рат са тероризмом. Доминантне струје у муслиманском свету као што је познато дуго су се залагале за изолацију и затварање од штетних утицаја који долазе са Запада. Мало њих је било спремно да уђе у реформе које би водиле ка модернизацији исламских друштава. После деколонизације овим традиционалистичким струјама по правилу су се супротстављали разни облици ауторитарних система који су се залагали за изградњу социјалистичких друштава. Отуд је појава Гјуленовог покрета део једне сасвим нове

¹⁷ <http://www.tuskon.org/>

¹⁸ <http://www.sita.rs/>

парадигме. Карактерише их залагање за модернизован, глобализован ислам, способан да се укључи у глобални развој. Насупрот струјама које се залажу за отпор читавом западном систему вредности и уређењу, гјуленисти су прихватили капитализам као економски систем и у великој мери подржавају слободно предузетништво и богаћење појединаца и друштва уз друштвену одговорност и налог бриге за оне који су у лошијој ситуацији. Постоји свест да се једино уз пуну отвореност за капитализам, и технолошки напредак може парирати западу и повратити свој утицај у глобалној заједници.

У складу са тим је и залагање за међуверски дијалог, толеранцију и сарадњу између различитих верских заједница. Гјулен се састајао и са папом, са васељенским патријархом, са водећим јеврејским рабинима и разним другим верским лидерима у свету.

У сваком случају евидентно је да је политички успон АКП повезан са растом и ширењем Фетулахове мреже, као и да оба ова субјекта промовишу исти систем вредности. Истраживачи који познају западну теоријску и идеолошку традицију покушавају да нађу паралеле на широком спектру од идеја хришћанске демократије, преко неких сегмената конзервативне револуције до савременијег деловања *Онус Деу*-а због (пре)наглашеног афирмисања капитализма богаћења, банкарства и корпоративног деловања. Гјуленово учење и пракса Хизмета јесу својеврсни спој традиционализма, друштвеног конзервативизма, тржишне привреде и посвећености изучавању и напретку модерне технике и науке. Посебно овај последњи сегмент и повремено уочљива фасцинација значајем технолошког напретка чине да их многи доживљавају као исламски пандан конзервативним револуционарима.¹⁹

С друге стране оно што их повезује са исламским традиционализмом јесте залагање за обнову вредносног система, односно рад (уз подршку АКП) на обнови јавног морала и посвећености друштвеној солидарности и националним интересима. Све ове вредности подижу се у опреци са хедонизмом и егоизмом који се повезује са претераним утицајем западних модела. Укратко, индивидуализам је прихватљив као мотор предузетништва, али не у егоистичкој форми. Слично учењу Маритеновог персонализма, појединац има смисао као део заједнице према којој има и одговорност и обавезе.

У јавном простору Гјулен је преко АКП и своје мреже урадио много на сузбијању дотада важећег секуларистичког модела. Нпр. омоугућено је девојкама да на факултете долазе са покривеним главама. Политика сузбијања употребе алкохола сваке године добија све ригидније форме и законска решења.

Поставља се питање којим се методама овај систем вредности штити и промовише и управо ту је Гјуленов покрет постигао велике резултате, често стварајући веома оргинална решења за повезивање људи и реализацију пројеката.

Уочило смо до сада да је образовање, дугорочно и систематско, у фокусу деловања и ширења покрета. Овај процес се поклопио са дугорочном променом друштвене структуре у Турској током последњих неколико деценија. За-

¹⁹ Погледати Ђурковић, 2011.

хваљујући мноштву фактора (укључујући и америчке инвестиције и трансфер технологије, стратешко отварање туризма итд), Турска је доживела убрзану модернизацију и привредни развој који је довео дотле да се само током последње деценије БДП увећао три пута. Зачеци тог процеса леже у седамдесетим када је почела да се ствара нова динамична средња класа и нова класа предузетника, односно нова анадољска буржоазија. Гјуленов покрет је утицао на вредносно и идеолошко усмеревање ове нове класе у правцу модела који може да измири економску предузимљивост са друштвеном одговорношћу, моралом и посвећеношћу породичним вредностима.

Метод којим је то рађено заслужује озбиљну пажњу. Иако је прича кренула из једног центра, од самог Фетулаха, веома брзо је отпочела сопствени живот, тако што се идеја ширила кроз разне друштвене поре. Створен је систем повезаних локалних кругова који траже пуну посвећеност. Људи су у овај систем увлачени постепено, на различите начине и лако су га прихватили како због уверљивости идеја, тако и због потребе да припадају круговима за самопомоћ који деле слична уверења и назоре. Тако је постепено створена потпуно децентрализована структура, без формалних лидера и субординације у којој се покрет шири преко система концентричних кругова који се међусобно додирују. У свом регуларном кругу чланови стичу простор у који имају поверење и преко кога реализују велики део својих духовних, интелектуалних и друштвених потреба. Повезује их свест о томе да припадају нечему вредном и корисном, не само за себе већ и за целу заједницу.²⁰

Наравно, томе доприноси и врло разрађен систем регрутације и интегрисања људи у овај систем. Онај ко добија стипендију од покрета сутра ће имати и моралну обавезу да од своје плате одваја један део како би стипендирао друге, по правилу сиромашне студенте или средњошколце. Тиме се систем репродукује и шири, а користи има и читава држава. По сведочењима припадника, чланови покрета просечно одвајају око 10% годишњих прихода за рад покрета, а богати бизнисмени чак и до трећине годишње зараде.

Са таквим фондовима који се стално увећавају Хизмет може да делује као парадржава, односно да сам гради разне институције у којима грађани реализују своје потребе, а покрет шири свој утицај. И ту је метод рада веома знамљив. Хизмет оснива и гради школе, болнице, универзитете, медије и разне друге институције које се у почетку одржавају само прилозима, али убрзо постану финансијски самоодрживе. Дакле болница се као што смо видели оснива тако што једна група бизнисмена да своје прилоге и формира фондацију. По правилу она још пет до десет година добија помоћ од њих, постепено ширећи капацитете и почињући да зарађује новац. После неког времена повећа се профитабилност и направи се систем у коме институција делује без њихове додатне помоћи, јер профит и прилози локалне заједнице постану сасвим довољни за њено финансирање. Тако се створи важна и утицајна институција која обавља значајну друштвену функцију, самоодржива је, а у исто време шири утицај и вредносни систем покрета. Некадашњи оснивачи нађу начин да прате

²⁰ У време када је систем настајао он је био најважнији начин за опозиционо деловање под системом војне диктатуре секуларних кемалиста.

њен даљи развој, али у принципу могу своју енергију и средства да усмере на следећи пројекат. И тако се мреже у исто време и репродукује и шири.

*

Својим деловањем у Турској Фетулах и његов покрет стекли су велики број присталица и широко уважавање. Међутим, и у самој Турској, а посебно у међународној јавности, постоји низ контроверзи које су са њима повезане, као и велики број веома озбиљних критичара. Само у Америци на пример постоји велики број организација и портала који пажљиво и детаљно прате деловање Гјуленове мреже пре свега зато што велики број његових школа делује у САД. На крају овог кратког уводног прегледа изнећемо један број таквих контроверзи.

Први сплет контроверзи повезан је са њиховом улогом у Турској, односно са њиховим учешћем у преобликовању кемалистичког наслеђа и редефинисању основа савремене турске политике и друштва. У Турској поред Гјуленовог постоји још читав низ других џемата, али ниједан нема толики утицај на савремену политику, правосуђе, образовање и на безбедносне снаге. Стога критичари најпре потенцирају проблематичан и врло близак однос Фетулахџија са владајућом партијом АКП. Тај однос се сматра веома контроверзним и динамичним. С једне стране сматра се да је џемат помогао да се припреми простор за долазак АКП на власт и да је у координацији са њом направио велике промене у току само једне деценије. Сматра се такође да су заједно и паралелно радили на промоцији новог система вредности и на трансферу моћи у појединим сегментима државе и друштва. У последњих неколико година десило се пар случајева који су били крајње индикативни за разумевање процеса у којима овај однос постаје опасан по опозицију и оне који се не слажу са правцем у коме Гјулен и АКП заједно гурају Турску.

АКП већ годинама спроводи процесе чишћења војних снага тако што из врха уклања официре који не деле њене политичке ставове. Као што је познато војска је била главна брана реисламизацији друштва која је од седамдесетих покретана у неколико таласа и сваки пут кад би исламисти демократским изборима дошли на власт и започели процес демократизације односно реисламизације, војска је реаговала и војним пучем враћала Турску у оквире кемализма. Захваљујући легитимитету, али и подршци неких утицајних кругова у глобалној заједници, АКП је прва исламистичка партија на власти која спроводи обрнути процес, контроле и глајхшалтовања војске. Постепено се укида положај војске као гаранта и чувара кемализма и уставности, а неподобни официри се смењују и пензионису.

Врхунац овог процеса је такозвани *Ергенекон* случај. У периоду од 2008 до 2011, турско правосуђе покренуло је процес против чак 531 особе претежно из редова војске за наводно криминално и терористичко удруживање у циљу насилног збацивања легалне и легитимне власти. Укратко, овај процес је доживљен као суђење самом кемализму и војсци за све пучеве који су раније изведени под формом оптужбе за припремање новог пуча. Гјуленови медији

попут *Замана* су били главна подршка током ове акције и главни бранилац ових контроверзних процеса које је режим повео.

С друге стране институције државе почеле су да се стављају у функцију одбране лика и дела Фетулаха Гјулена. У оквиру читавог сплета случајева везаних за Ергенекон, похапшен је и на суђење изведен и велики број новинара.²¹ Међу њима су и сарадници интернет портала *Ода ТВ*. У марту 2011. ухапшен је и новинар Ас Шик који је у затвору провео наредних дванаест месеци. Иако је ухапшен у оквиру Ергенекон случаја чини се да је прави повод ипак био његова намера да објави књигу под називом *Имамова војска*. Ова књига је већ била одштампана кад је истамбулски суд за тешке преступе 23. марта 2011. наредио да се конфискује тираж и да се забрани дистрибуција. Књига се убрзо појавила на интернету па је њен садржај постао доступан јавности. То је додатно учврстило сумње да је Шик ухапшен због ње.

Сама књига се бави Гјуленовим животом и радом, дајући углавном познате ствари. Међутим она износи тезу да фетулахције организовано и смишљено постепено освајају државне институције инфилтрирајући своје људе у њих и на тај начин желе да ставе читаву државу под своју контролу. Тврди се на пример да је број фетулахција у полицији прешао 70%, да су врло утицајни у правосуђу итд. Критичари су указали на неприхватљиво деловање институција државе и АКП у правцу забране слободе изражавања и писања, као и у покушају забране грађанима Турске да сазнају како фетулахције преузимају земљу у своје руке ширећи се као полип на све сегменте државе и друштва. Телеграми обелодањени на Викиликсу показали су да америчке дипломате у Анкари и Истанбулу у потпуности деле мишљење о великој инфилтрацији фетулахција у полицију и њихову способност да манипулишу правосуђем и јавним мњењем.²²

Кемалисти и западњаци су укратко све своје оптужбе формулисали око следеће тезе: на делу је демонтирање секуларне „дубоке државе“ (генерали, новинари, судије, бизнисмени) и управо преко Фетулаха креирање нове происламске „дубоке државе“²³ на којој расте АКП и која кемализам укида враћајући Турску на исламске позиције. У овде навођеном чланку Рејчел Шерон Креспин наводе се цитати из неколико предавања које је Гјулен држао укључујући и једно дистрибуирано преко видео касета. Цитати указују на веома опасну технологију деловања коју Гјулен препоручује својим следбеницима. Говори се о потреби да се уђе у артерије система, а да било ко то не примети све док

²¹ Турска је земља која држи највећи број новинара у затвору. *Комитет за заштиту новинара* избројао је да је током 2012 у Турској чак 232 новинара било у затвору.

<http://www.cpj.org/reports/2012/12/imprisoned-journalists-world-record.php>

²² Види Bilefsky, Arsu, 2012.

²³ Хансенова као независни новинар описује своје личне искуство и начин на који су Гуленисти са њом направили фотографије на основу којих једног дана може бити описана као припадник или симпатизер покрета. Тврди да је управо тада схватила да многе људе у Турској брине управо тај препредени начин на који се акумулира и шири моћ док се ствара „паралелно друштво“. Види Hansen, 2010. У свом чланку она цитира изјаве великог броја западних стручњака за Турску који подржавају тезу о скривеним намерама и о *дугом маршу* фетулахција кроз институције.

покрет не достигне потребну моћ. Помиње се потреба да се освоји сва институционална и уставна моћ у Турској а да се у међувремену игра игра прикривања правих намера да се не би превремено излагало ударцима противника. Гјулен указује на то да је циљ комплетна обнова људи навиклих на хедонизам и материјализам. «Ми,» тврди Гјулен, «дођемо на неко место и изградимо своју кућу. Затим са стрпљењем паука плетемо своју мрежу и чекамо да се људи у њу ухвате; након тога их подучавамо. Ове мреже не правимо да бисмо их појели, већ да би удахнули живот у њихова мртва тела и душе. Да их оживимо.»²⁴ Постоје критичари који чак тврде да је крајњи циљ Гјулена упостављање праве шеријатске државе. Чињеница да и листови попут немачког *Шпигла* и америчког *Њу Јорк Тајмса* почињу да преносе тако интониране ставове, говоре да и западни мејнстрим почиње озбиљно да преиспитује снагу и значај Хизмета.²⁵

Оваква поставка разумљиво је плаши не само западњаке и критичаре већ и политичке савезнике. Отуд су и односи између фетулахџија и владајуће АКП постали доста компликовани, посебно од оног тренутку када је Ердоган почео да се сукобљава са Израелом. Уочљиво је погоршање односа од инцидента са бродом *Мави Мармарис* кад је Гјулен подржао Израел и критиковао Ердогана. Након тога је одбио Ердоганов позив да се врати у Турску. Иначе се сматра да му је председник Гул, који је директно изникао из Гјуленовог џемата, много ближи. Ово погоршање односа између Ердогана и фетулахџија почиње све више да погађа Турску. Чини се да се у последњих годину дана отвара озбиљан сукоб између њих у коме није јасно чија је снага заиста већа.

Добар индикатор нивоа до ког је порасла моћ џемата у Турској је следећи навод из текста Хансенове која иначе живи као новинар дописник у Истамбулу: „Данас, са разлогом или без, турски секуларисти проводе своје време осврћући се иза леђа. сусрела сам безброј људи који о Гјулену не желе више да разговарају преко телефона. Опозициони часописи не пишу више критички о Гјулену; оно што циркулише као уобичајена информација у њиховим круговима, никад не заврши одштампано. Могуће је да је све то само параноја, али на лицима секуларних либерала углавном се види страх: 'Онис у освјили толику моћ у власти и у безбедносним сферама да смо ми у мејнстрим медијима постали заплашени овом новом митолошком моћи коју они имају,' каже једна турски колумниста који пише за водеће новине. 'Након Ерегенекон случаја постоји неписано правило да се не критикује Гјулен. Не чачкамо их. Постоји осећај да они могу да оркестрирају кампању против неког и стога ниједан новинар који води бригу о свом угледу не жели да преузме такав ризик.'“²⁶

Други контроверзни аспект деловања фетулахџија јесте деловање према споља, односно рад у другим земљама. Стандардне и веома раширене оптужбе

²⁴ Sharon-Krespin, 2009.

²⁵ За лето 2013 најављене су две веома важне студије о Гјуленовом покрету које треба да изађу на англо-америчком тржишту. Једна је нова књига Хакана Јавуза, а друга је Џошуе Хендрика са Лојола универзитета чији је докторат из 2009 већ постао основни извор за изучавање Гјулена на Западу. Наслови су: *Toward an Islamic Enlightenment: The Gülen Movement*, и *The Ambiguous Politics of Market Islam in Turkey and the World*.

²⁶ Hansen, 2010.

говоре о промоцији турског национализма, шпијунажи и креирању агената од утицаја у другим држава, посебно у земљама бившег СССР. Школе у Ташкенту и Санкт Петербургу су привремено затворене, у Казахстану стављане под надзор због промоције исламизма и дискриминативне селекције деце из утицајних и добро повезаних породица итд. Многе земље одбијају да дозволе деловање Гјуленових организација, неке су након давања дозволе ту дозволу повукле, а све државе у којима Хизмет делује по правилу преко обавештајних структура пажљиво прате и надзиру њихов рад. Руски ФСБ је још 2002 протерао више од стотину турских грађана због повезаности са Фетулахом, да би 2008 било забрањено деловање Хизметових школа у Русији.

Постоји још један занимљив аспект који треба узети у обзир иако долази из подручја спекулативне конспирологије. Полазећи од начина на који је Гјулен редизајнирао своју верзију ислама, и од простора који му западне силе отварају многи су указали на његове везе са ЦИА, Билдерберг и „господарима света“, тврдећи да се преко Гјулена креира ислам какав им треба за глобализацију, екуменизам, и стварање тзв Великог Блиског истока. Ове старе оптуже добиле су потпуно нови оквир од избијања такозваног *Арапског пролећа* чији је главни резултат укидање ауторитарних режима и наместо њих довођење на власт исламистичких кругова у муслиманским земљама. Још од првих немира у Тунису почело је да се говори како је управо Турска модел према коме би „новодемократизоване“ земље (Тунис, Либија, Египат) требало да се обликују у будућности.

Гјулен и даље живи на свом имању у Пенсилванији. Иако је нижи суд својевремено одбио да му изда дозволу за стални боравак, апелациони суд је на крају оборио ту пресуду и доделио му могућност да као особа од посебног интелектуалног значаја добије могућност сталног боравака. Међу осамнаест гараната за њега налазе се и неколико бивших функционера ЦИА (Грејем Фулер нпр.) али и Мортон Абрамовиц. Такве чињенице заиста делују као потврда изнетих спекулација о подршци глобалних владара и мреже Централне обавештајне агенције САД Гјулену јер у њиховим дугорочним пројекцијама такав покрет може да има значајну улогу.

Током овог спора из 2006 када су ФБИ и Министарство за домаћу безбедност тражили Гјуленову екстрадицију отворио се прави мали рат између људи запослених у овим институцијама и ЦИА мреже која је на крају победила и испословала трајни боравак за Фетулаха. Овај сукоб се наставља и даље. Занимљив пример су реакције на објављивање књиге некадашњег шефа истамбулског огранка обавештајне службе Турске, Османа Нури Гундеша.²⁷ Ово је једна од најозбиљнијих и најбоље документованих оптужби Гјулена да је сарадник ЦИА. Гундеш износи тезе да је током деведесетих мрежа Хизмет школа у централноазијским земљама бившег СССР била инфраструктура за ширење и деловање агената ЦИА (њих 130) који су радили као учитељи енгле-

²⁷ Књига са називом *İhtilallerin ve Anarsinin Yakın Tanığı* (Блиски сведок револуција и анархије), објављена је крајем 2010. године у издању VPA Grup Basım Yayın и направила је доста гужве у самој Турској. Нажалост није преведена ни на један светски језик.

ског језика. Француски портал за праћење обаештајног света *Интелиџенс он-лајн* је објавио чланак о књизи на који је одмах реаговао *Вашигтон Пост* преко свог новинара Џефа Стајна побијајући ове оптужбе сведочењем управо Фулера и Роберта Бера, људи из ЦИА који су директно помагали Фетулаху.²⁸ На чланак је у свом блогу реаговала Сибел Едмондс, некадашњи преводилац у ФБИ, иначе иранског порекла. Она детаљно показује шта је све Стајн прећутао у свом „информативном“ спину, али преноси и тезе из Гундешове књиге о томе да Гјулен има јаке везе са ЦИА структуром још од краја седамдесетих година, да је био веома близак са Полом Хенцеом, човеком који је у Турској развијао мрежу из мрачног система *Гладио*, као и са Муртоном Абрамовицем који је у Турској најпре радио као агент а затим био и амбасадор (1989-1991).²⁹

Но све ово нимало не одузима тежину чињеници да је Хизмет постао аутентично турски, укоренењени производ који су милиони људи усвојили и развили афирмишући вредности иза којих стоје својим радом, личним примером и одрицањем. Евидентно је да та струкутра постаје веома моћна у самој Турској, до мере да угрожава владајућу странку, а такође се прелива у десетине па и стотине других земаља. Које ће последице њиховог деловања бити и по саму Турску и по друге државе у којима су стекли одређени утицај, показаше време.

За крај поменимо и занимљиву, можда за све ово и веома илустративну чињеницу да је Далиа Могахед, прва жена са велом у Белој кући, саветница Обама за муслиманска питања, следбеник и припадник Гјуленовог цемата.

Литература:

1. Barton, G, (2008), "How the Hizmet works: Islam, dialogue and the Gülen movement in Australia", *Islam in the Age of Global Challenges - Conference Proceedings*, 114-143, http://www.gulenconference.net/files/Georgetown/2008_GregBarton.pdf
2. Bilefsky, D, Arsu, S, (2012), "Turkey Feels Sway of Reclusive Cleric in the U.S.", *New York Times*, 24. 04.
3. Bisenić, D, (2009), „Mehmed Paša Sokolović u Beogradu“, *Danas*, 30. 10.
4. Veber, M, (1989), *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo.
5. Đurković, M, (2011), „Ernst Jinger i misao konzervativne revolucije“, *Srpska politička misao*, br. 3, str. 147-176.
6. Ebaugh, H. R, (2010), *The Gülen Movement*, Springer
7. Edmonds, S, (2011), Additional Omitted Points in CIA-Gülen Coverage and A Note From the Insider, *Sibil Edmund's boiling frogs (blog)*, <http://www.boilingfrogspost.com/2011/01/11/additional-omitted-points-in-cia-gulen-coverage-a-note-from-%E2%80%98the-insider%E2%80%99/>

²⁸ Jeff Stein, "Islamic group is CIA front, ex-Turkish intel chief says", *Washington Post*, 5.1. 2011.

²⁹ Edmonds, 2011. Осим америчких велику пажњу Гјуленовом делању поклањају и немачке и руске обавештајне структуре и медији. Гјуленова структура веома пажљиво прати сваки од јавних напада и на њих одговара као што нпр у следећем чланку њихов колумниста Абдулхамит Билићи побија нападе на Гјулена објављене у три руске новине почетком 2011. <http://en.fgulen.com/press-room/columns/3702-black-propaganda-at-home-black-propaganda-in-the-world>

8. Gülen, F, (2005), *The Essentials of the Islamic Faith*, Feedbooks
9. Hansen, S, (2010), "The Global Imam", *New Republic*, 2.12.,
<http://www.newrepublic.com/article/world/magazine/79062/global-turkey-imam-fethullah-gulen#>
10. Hendrick, J, (2009), "Globalization, Islamic activism, and passive revolution in Turkey: the case of Fethullah Gülen", *Journal of Power*, vol 2, no 3, str. 343-368.
11. Ozipek, A, (2009), "*Cultivating" a generation through education: the case of the Gülen Movement*, Budapest, magistrarski rad odbranjen na CEU,
<http://goya.ceu.hu/search~S0?/.b1138694/.b1138694/1,1,1,B/1856~b1138694&FF=&1,0,,1,0>
12. Popp, M, (2012), "Altruistic Society or Sect?: The shadowy World of the Islamic Gülen Movement", *Der Spiegel*, 08. 08, <http://www.spiegel.de/international/germany/guelen-movement-accused-of-being-a-sect-a-848763.html>
13. Sombart, W, (2001), *The Jews and Modern Capitalism*, Batoche Books, Kitchener
14. Sharon-Krespin, R, (2009), "Fethullah Gülen's Grand Ambition - Turkey's Islamist Danger", *Middle East Quarterly*, Winter, pp. 55-66.
15. Tanasković, D, (2010), *Neoosmanizam*, Službeni glasnik, Beograd.
16. Williams, P. L, (2010), "Exclusive: World's 'Most Dangerous Islamist' Alive, Well, and Living in Pennsylvania",
http://www.familysecuritymatters.org/publications/id.5921/pub_detail.asp
17. Yavuz, H, (2003), "Gülen Movement: the Turkish Puritans" Yavuz, H, Espozito, J, (ur.), *Turkish Islam and the Secular State*, Syracuse University Press.
18. Yilmaz, I, (2011), "Beyond Post-Islamism: Transformation of Turkish Islamism Toward 'Civil Islam' and Its Potential Influence in the Muslim World", *European Journal of Economic and Political Studies*, Vol. 4, No. 1, 2011. Dostupno na
http://www.academia.edu/690915/Beyond_Post-Islamism